

Rade Ristanović, AKCIJE KOMUNISTIČKIH ILEGALACA U BEOGRADU 1941–1942, Filip Višnjić, Beograd 2013, 280 str.

Izučavanje Narodnooslobodilačkog pokreta u srpskoj istoriografiji je nekoliko poslednjih godina neopravdano zapostavljeno. Hiperprodukcija radova o NOB-u, NOR-u i NOP-u do devedesetih godina prošlog veka može nekog navesti na pogrešnu pretpostavku da su dati odgovori na sva pitanja vezana za komunistički pokret otpora u Drugom svetskom ratu. Mnogobrojnost bibliografskih jedinica, međutim, nije i ne može biti dokaz kompletnosti u izučavanju nekog istoriografskog problema. Kao nužna neophodnost nameće se revalorizacija tema koje su u doba jednopartijskog sistema predstavljale „sveta mesta“, ne samo zbog potrebe otklanjanja ideološko-apologetskih slojeva, već i zbog dostupnosti nove arhivske građe. Stoga smo kao osveženje na srpskoj istoriografskoj sceni dočekali smo izlazak iz štampe *Akcije komunističkih ilegalaca u Beogradu 1941–1942*, prvu knjigu mladog i perspektivnog istoričara Radeta Ristanovića.

Autor je strukturu studije zasnovao na kombinovanom tematsko-hronološkom principu. U *uvodu* (str. 17–35) navodi se geografski, politički, ekonomski, kulturno-obrazovni i religijski značaj Beograda u periodu Kraljevine Jugoslavije, zatim Aprilski rat i uspostavljanje okupacionog i kolaboracionističkog sistema, a na kraju uvodnog dela se ukratko objašnjava rad organizacije Komunističke partije Jugoslavije na teritoriji Uprave grada Beograda u periodu od osnivanja do kapitulacije Kraljevine Jugoslavije.

Prvi deo opisuje *Beograd u periodu od 12. aprila do 22. juna 1941* (37–65) i

sastoji se od dve celine. U prvoj je detaljno i pregledno naveden sistem kolaboracionističke uprave i policije i nemačkih vojnih, obavestajnih i policijskih institucija smeštenih u Beogradu na samom početku okupacije. Ovde nalazimo i uporedne biografije dvojice čelnih ljudi srpskog kolaboracionističkog sistema u tom periodu – Milana Aćimovića i Dragog Jovanovića. Kakav je bio svakodnevni život Beograđana u prvim mesecima okupacije, kako su se navikavali na prisustvo okupatorskih vojnika i kako se grad „vraćao u život“ posle preživljenog bombardovanja saznajemo u drugoj celini poglavlja.

U drugom delu knjige je, u dva poglavlja, objašnjena *Organizacija KPJ na teritoriji Uprave grada Beograda* (67–95). Autor nas upoznaje sa organizacijama mesnih komiteta KPJ i SKOJ-a, strukturom gradskog odbora „Crvene pomoći“, rasporedom štamparija i početnim akcijama propagandnog karaktera. Drugo poglavlje je rezervisano za glavne „junake“ ove priče – beogradske komuniste. Rad u ilegali nosio je sobom određene uslove koji su morali da ispunе oni koji su se smatrali „vojnicima revolucije“. Komunistu je morao da bude skroman, besprekoran u ličnom životu, disciplinovan, posvećen izučavanju revolucionarne literature. Da bi postigao rezultate koji su se od njega tražili morao je da radi u masama, poštuje pravila konspirativnosti i stalne budnosti, kao i da se trudi da ovlada vojnim veštinama. Interesantno je da su postojala različita pravila za držanje pred policijom, pred kojom je bilo „najstrožije zabranjeno govoriti o ljudima koji rade u organizaciji“, a „spasavanje samog sebe trebalo je da bude sporedna stvar“ i pred sudom, gde se od članova tražilo da se na svaki mogući način iskoristi sudnica kao politička govorni-

ca i na taj način popularizira partija. Na kraju ovog poglavlja Ristanović navodi strukturalistički presek i kratke biografije glavnih ljudi u beogradskoj organizaciji KPJ i SKOJ-a.

Treći deo knjige nas uvodi u srž priče i opisuje *Pokretanje borbe i izvođenje akcija u periodu od jula do septembra 1941. godine* (97–178). Podeljen je na tri hronološke celine. Napad Trećeg rajha na Sovjetski Savez 22. juna 1941. predstavljao je signal, kako za okupatore, tako i za komuniste, za otpočinjanje oružane konfrontacije. Već u noći 23/24. juna došlo je do prvih hapšenja. Za potrebe smeštaja uhapšenih adaptirana je kasarna 18. pešadijskog puka na Banjici i formiran zloglasni logor kroz koji je prošlo više od 20.000 ljudi. Prve akcije komunista uglavnom su bile skromnog karaktera i svodile su se na paljenja novina, lepljenje propagandnih plakata i sabotiranje telefonsko-telegrafskih stubova. Od polovine jula prešlo se na paljenja motornih vozila, koja su uglavnom bila neuspešna. Krajem jula izvedena je prva ozbiljnija akcija paljenja kojom prilikom je izgorela garaža „Ford“ sa nekoliko desetina motornih vozila. Vremenom akcije postaju sve smelije pa 29. jula dolazi do poznate akcije oslobađanja Aleksandra Rankovića iz Opšte državne bolnice kada su ubijeni jedan nemački vojnik i jedan žandarm. Ova uspešna operacija je okuražila komunističke ilegalce pa u avgustu skoro svakodnevno dolazi do akcija. Autor navodi mnogobrojne pokušaje paljenja, lepljenja plakata, bacanja eksera po putu, ali i nekoliko pokušaja atentata na policijske agente i nemačke vojnike. Okupator je na ove akcije nemilosrdno odgovarao streljanjima talaca, a da bi dali zastrašujući primer 17. avgusta je šestoro streljanih obešeno na Terazijama.

Rasplamsavanje ustanka dovodi do upućivanja u Srbiju dodatnih nemačkih snaga i ojačavanja kolaboracionističkog policijsko-bezbednosnog sistema, u sklopu čega je bilo i formiranje vlade Milana Nedića krajem avgusta 1941. Autor u četvrtom delu knjige opisuje *Promenu oblika borbe i akcije od septembra do kraja 1941. godine* (179–209). Pojačane mere okupatora krajem septembra dovode do velike provale među beogradskim komunističkim ilegalcima. Tom prilikom su uhapšeni svi članovi Mesnog komiteta KPJ za Beograd, gotovo svi članovi Mesnog komiteta SKOJ-a, kao i dva člana Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju. Donesena je odluka da se izvršavaju samo „takve akcije gde je bilo stoprocentno sigurno da izvođači neće biti uhvaćeni“, a model borbe su postale likvidacije. Formirane su udarne grupe koje su se sastojale od dva do četiri člana, sa zadatkom da vrše likvidacije i razoružavanja okupatorskih vojnika i kolaboracionista. Autor navodi nekoliko uspešno izvršenih likvidacija i nekoliko neuspešnih pokušaja i u oktobru mesecu, da bi posle masovnih hapšenja u novembru i početkom decembra akcije gotovo potpuno zamrle.

Poslednji, peti deo autor je naslovio *Uslovi u Beogradu u prvim mesecima i akcije tokom 1942. godine* (211–239). Kao što sam naslov kaže, navedeno je stanje u beogradskoj organizaciji KPJ posle ugušivanja ustanka na prostoru Srbije i mnogobrojnih hapšenja u samom Beogradu. Nemački policijski sistem je reorganizovan i komandno objedinjen u liku Augusta Majsnera, a od žandarmerije je početkom marta formirana Srpska državna straža. I pored znatne oseke u akcijama, komunisti su u 1942. godini izveli nekoliko uspešnih akcija, od kojih su najpoznatije spasavanje Ivanke Muačević Nikoliš iz gine-

kološkog odeljenja Opšte bolnice 25. januara, likvidacije policijskih agenata Obrada Zalada, Đorđa Kosmajca i Dragoljuba Šterića u toku marta i brutalna likvidacija Jelene Matić, bivšeg člana KPJ, sredinom septembra. Posle ove akcije svaki vid oružane borbe u 1942. godini prestaje.

U konciznom *Zaključku* (241–251) autor svodi rezultate svoga istraživanja i nudi odgovore na pitanja o karakteru i značaju komunističkog pokreta otpora u Beogradu u prve dve ratne godine.

Knjiga Radeta Ristanovića je nesumnjiv doprinos srpskoj historiografiji. Nadamo se da će autor u budućim istraživanjima nastaviti proučavanje problematike pokreta otpora u Beogradu, ali i pokreta otpora u gradovima uopšte kao svojevrsnog fenomena u Drugom svetском ratu.

Nebojša Stambolija

Svetko Kovač, Irena Popović-Grigorov, VOJNA SLUŽBA BEZBEDNOSTI U SRBIJI, Medija centar Odbrana, Beograd 2013, str. 244

Krajem juna ove godine u javnosti se pojavila monografija srpske vojne službe bezbednosti u njenom dvovekovnom postojanju. Ovu veoma dopadljivu monografiju sačinili su njen aktuelni direktor Svetko Kovač i dugogodišnji analitičar Irena Popović, u gotovo filigranskom radu proteklih godinu dana. Osnova rukopisa, što treba posebno istaći, sačinjena je na bazi građe same Službe bezbednosti. Ta veoma interesantna arhivska građa koja počinje od 1944. godine, sačuvana je i uz posebno odobrenje od pre nekoliko godina dostupna je u Vojnom arhivu i za istraživače.

Autorski tim Kovač-Popović se sa ovom monografijom nadovezao na slič-

na dela. Krajem 80-ih godina prošlog veka, u okviru interne edicije Razvoj oružanih snaga, sačinjena je monografija o vojnoj Službi bezbednosti kao presek jednog ideološkog vremena i sa specifičnim rukopisom epohe. U najskorije vreme, monografija koju danas predstavljamo javnosti se nadovezuje na slična izdanja, kao što je nedavno promovisana monografija o Vojnoobaveštajnoj službi.

Autori ove monografije su dobri poznavaoi unutrašnje strukture službe, zakonskih okvira, pojedinih događaja, pa tako i pouzdani pisci istorije ove službe na bazi do sada javnosti nepoznatih dokumenata. Raspolaganje ovakvim dokumentima je bila i dobra zanatska osnova za rad. Iako monografiji nedostaje naučni aparat, ona je izvor prvog reda za istoriju vojne službe bezbednosti u Srbiji i Jugoslaviji.

Monografija počinje pregledom istorijskog razvoja kontraobaveštajne službe u modernoj Srbiji još od ustaničkih vremena, do njenog pozicioniranja kao jednog od segmenata vojne obaveštajne službe u okvir Glavnog đeneralštaba Srpske-Jugoslovenske vojske. Istaknute su stajne tačke u istoriji vojske koja nije poznavala ni današnju niti ideološku definiciju službe bezbednosti, ali se i te kako bavila njome. Pre svega u borbi sa neprijateljima koji su radili na podrivanju države u vremenu neposredno pred Drugi svetski rat.

Nastanak moderne službe bezbednosti, kakva je danas poznata, vezuje se za 13. maj 1944. i formiranje Odeljenja za zaštitu naroda (OZNA). U sastavu ove službe, sa ideološkim karakterom političke policije i sovjetskog nasleđa, bilo je i Treće (III) odeljenje iz koga se posle donošenja prvog ustava nove Jugoslavije razvila Kontraobaveštajna služba, u javnosti popularni KOS, kasnije Vojna